

АКЦЕНТУАЦІЯ НЕПОХІДНИХ ПРИСЛІВНИКІВ У ДРАМІ-ФЕЄРІЇ ЛЕСІ УКРАЇНКИ «ЛІСОВА ПІСНЯ»

У статті зроблено спробу узагальнити й описати акцентні особливості непохідних прислівників, які були вжиті в драмі-феєрії «Лісова пісня». Аналіз непохідних слів відрізняється від аналізу похідних, оскільки неможливим є як визначення акцентного типу в межах словотвірної пари, так і рухомості/нерухомості наголосу. Тому основною виявляється синтагматична характеристика наголосу, тобто визначення наголошеного складу, що зазвичай поступається парадигматичній характеристиці, тобто визначенню наголошеної морфемі, під час опису похідних утворень. Відповідно до проведеного дослідження, непохідні прислівники можуть мати як наголошений перший, так і другий склад, що, як правило, пов'язано з історією кожної лексеми. Крім того, збіг наголосу в драмі із сучасним наголошенням підтверджує зв'язок акцентної норми початку ХХ-го і сучасної літературної мови.

Ключові слова: акцентуація; акцентна норма; літературний наголос; непохідні прислівники; синтагматична характеристика наголосу.

Прислівники відрізняються від інших повнозначних частин мови перш за все відсутністю словозміни. В акцентології прислівники розглядаються у зв'язку з твірними для кожної лексеми частинами мови. Але мало уваги приділено непохідним прислівникам, які виражають узагальнене абстрактне значення і не поділяються на морфемі [5, с. 529].

Найповніше висвітлив акцентуацію прислівників В. Винницький у монографії «Українська акцентна система: становлення, розвиток». Задля того, щоб виявити факт збереження первісної акцентуації непохідними прислівниками аналізованих слів, було проаналізовано лексикографічні джерела різних етапів розвитку української мови, наголошення прислівників у діалектах і літературних творах [1, с. 410–415].

Непохідні прислівники здебільшого мають свій давній наголос: частіше на першому складі, рідше – на другому [1, с. 410], що відображено в акцентуації прислівників з драми-феєрії.

Прислівники *досі* (ЛП, с. 224, 233, 236, 274, 277, 280), *завтра* (ЛП, с. 242) і його фонетичний варіант *взавтра* (ЛП, с. 211, 220, 242, 270), *трохи* (ЛП, с. 227), *завжди* (ЛП, с. 217, 234) характеризуються наголошенням першим складом.

Прислівники *тоді* (ЛП, с. 206 – двічі, 207 – двічі, 212, 226, 247 і под., загалом 11 разів), *коли* (ЛП, с. 206 – тричі, 243, 244, 245, 246 і под., загалом 23 рази), *колись* (ЛП, с. 215, 246, 267, 278, 290, 292) мають послідовно наголошений другий склад.

Прислівник *тепер* і його фонетичні варіанти *отепер* і *тепера* трапляються в тексті «Лісової пісні» 35 разів: *отепер* (ЛП, с. 214); *тепера* (ЛП, с. 241, 251, 281, 292); *тепер* (ЛП, с. 216, 222, 224, 229, 236 тощо, загалом

30 разів). У двох випадках *тепер* разом із часткою утворює фонетичне слово, фонемно тотожне до *отепер*: *як небо, сині... О! тепер вже сині* (ЛП, с. 216), *І все така була, як от тепер?* (ЛП, с. 217). Цей прислівник послідовно зберігає наголос на другому складі.

Прислівники *сюди* (ЛП, с. 209, 246, 255, 272, 278 і под., загалом сім разів) і *туди* (ЛП, с. 269, 275) мають наголос на кінцевому (другому) складі. Похідне префіксальне утворення *усюди* (ЛП, с. 218) характеризується енклізою – перетягуванням наголосу на серединний склад внаслідок приєднання префікса-енклітика. Варто зазначити, що приєднання саме префікса у- в комплексі з енклізою не є регулярним явищем: *удух* (ЛП, с. 256) ← *дух*, *раз у раз* (ЛП, с. 246), *але раз-но-раз* [3, с. 224]. Зміна місця наголосу не відбувається при утворенні прислівників *сюдою* (ЛП, 238), *тудюю* (ЛП, с. 238).

Прислівник *тут* (ЛП, с. 203 – двічі, 206, 207, 208, 210 і т. д.) вживається у драмі-феєрії «Лісова пісня» 40 разів. Варто зазначити, що у більшості випадків (24 із 40), незважаючи на односкладовість, цей прислівник виступає під наголосом (у драмі переважає ямб). А отже, прислівник несе інформацію, що важлива при актуальному членуванні речення. Фонетичні двоскладові варіанти *отут* (ЛП, с. 218, 240, 259, 261, 277) і *тута* (ЛП, с. 202, 207, 211 – двічі, 212, 214 і т. д., загалом 16 разів) завжди виступають під наголосом, співвідносним з наголосом твірного слова *тут*. Спостерігається закономірність, що прислівник *отут* у трьох випадках з п'яти стоїть на початку рядка, а прислівник *тута* – всередині або в кінці, що дозволяє витримати віршовий розмір.

Описане наголошування непохідних прислівників відповідає літературній нормі часу написання твору і знаходить своє відображення в сучасній акцентній нормі: *дóсі* (Грінч. I, с. 428; УЛВН, с. 175; Погр. ОС, с. 177), *зáвтра* (Грінч. II, с. 22; УЛВН, с. 204; Погр. ОС, с. 203), *трóхи* (Грінч. IV, с. 287; УЛВН, с. 658; Погр. ОС, с. 570), *зáвжди* (Грінч. II, с. 15), але *зáвжди* і рідше *завжди́* (УЛВН, с. 203; Погр. ОС, с. 202), *тоді́* (Грінч. IV, с. 271; УЛВН, с. 651; Погр. ОС, с. 564), *тепéр, тепéра* (Грінч. IV, с. 255), але тільки *тепéр* (УЛВН, с. 646; Погр. ОС, с. 558), *сюди́, сюдо́ю* (Грінч. IV, с. 239), але тільки *сюди́* (УЛВН, с. 640; Погр. ОС, с. 553), *усóди* (Грінч. IV, с. 361; УЛВН, с. 675; Погр. ОС, с. 583), *туди́ і тудо́ю* (Грінч. IV, с. 292), але тільки *туди́* (УЛВН, с. 660; Погр. ОС, с. 571), *раз у ráз* (УЛВН, с. 543; Погр. ОС, с. 485), *оту́т* (Грінч. III, с. 77; УЛВН, с. 403; Погр. ОС, с. 395).

Сучасні лексикографічні джерела також фіксують акцентуацію розмовної лексики, що збігається з акцентологічною характеристикою аналізованих слів поч. XX ст.: *сюдо́ю* (СУМ IX, с. 907), *тудо́ю* (СУМ X, с. 312), *ту́та* (СУМ X, с. 329), *тепéра* (СУМ X, с. 76).

В аналізованому творі прислівник *трóхи* (ЛП, с. 227) характеризується кореневою акцентуацією, що зберігається в сучасній українській літературній мові: *трóхи* (УЛВН, с. 658; Погр. ОС, с. 570). Прислівник *трoхи* у лексикографічних джерелах кінця XIX – початку XX ст. (Біл.-Нос., с. 357; Желех. II, с. 987; Грінч. IV, с. 287–288) зафіксовано з акцентованим коренем, а в поезії того часу, згідно з дослідженнями В. Винницького, він поширений із варіантним наголосом: *трóхи* і *трoхи́* (І. Котляревський), *трóхи* і рідко *трoхи́* (Т. Шевченко), *трóхи* (П. Грабовський), *трoхи́* (І. Франко). Як зазначає В. Винницький сучасні поети, як і лексикографічні праці, визнають наголос лише на першому складі: *трóхи* (Л. Костенко) [1, с. 411].

Прислівник *зáвжди* (ЛП, с. 217, 234) у драмі-феєрії Лесі Українки «Лісова пісня» вжито з корене-вим наголосом.

Історія акцентуації прислівника *зáвжди* свідчить про постійне хитання наголосу. У пам'ятках і поезії XVI–XVII ст. здебільшого засвідчений із наголосом на першому складі, і рідко трапляється акцентований другий склад: *зáвжды і завжды́* (Поезія XVI–XVII, с. 66, 68, 69, 71, 178). У працях і поезії XIX ст. це слово послідовно має наголошений перший склад: *зáвжди* (Біл.-Нос., с. 142; Желех., I, с. 233; Грінч. II, с. 15). Ще деякі сучасні словники (Погр. ОС, с. 184; Караван., с. 116) наводять таку ж акцентуацію, а пізніші джерела (СУМ III, с. 44; УЛВН, с. 203; Головащ., с. 58) уже подають *зáвжди і завжды́*.

М. Рильський щодо вживання і наголошування цього прислівника писав: «Чомусь узяли собі в голову наші поети, що слово «завжди» має наголос на останньому складі – «завжды́», і коли їм треба наголосу на першому складі, то вони соромливо уникають нормального «зáвжди»... і вдаються до «спасенного», на їх думку, «завше» [4, с. 65]. У поетичній практиці XX ст. розглядуваний прислівник набагато частіше вживається з наголошеним першим складом. В. Винницький наводить таку диференціацію поетичного мовлення відповідно до наголошення: *зáвжди* і рідше

завжды́ (П. Тичина, М. Зеров, Н. Забіла, Д. Павличко, В. Симоненко), *зáвжди* (М. Рильський, Олександр Олесь, М. Вороний, Юрій Клен, О. Ольжич, Л. Костенко, І. Драч), *завжды́* і рідко *зáвжди* (В. Сосюра), *завжды́* (М. Бажан.), *завжды́* і рідше *зáвжди* (Є. Маланюк, П. Воронько, Б. Олійник).

У сучасних лінгвістичних дослідженнях аналізований прислівник наведено з різним наголосом: *зáвжди* і *завжды́*, а також *завжды́*. У діалектах української мови прислівник *зáвжди* також виступає з неоднаковим наголошуванням: у південно-східних говорах він уживається з наголосом на другому складі, у північних, зокрема у волинсько-поліських та правобережнополіських говірках, має акцентований перший склад, а в південно-західних говорах побутує з подвійним наголошуванням: у наддністрянських говірках функціонує з наголосом на першому складі, а в подільських – на другому.

Отже, в українській мові первинним є наголошування *зáвжди*, узвичаєним зараз слід вважати подвійне акцентування: *зáвжди* – рекомендований наголос і *завжды́* – прийнятний [1, с. 411–413]. Таким чином, сучасна літературна норма повністю збігається з формою, вжитою у досліджуваному творі.

Наголос виступає словотворчим засобом, за допомогою якого внаслідок розщеплення (розширення) значень вихідного (твірного) слова *я́кось* на українському ґрунті утворилися два прислівники *я́кось* – *яко́сь*, що мають різну семантику й акцентуацію.

У драмі-феєрії «Лісова пісня» прислівник *я́кось* (ЛП, с. 216, 234, 240, 250, 252 і т. д.) вжито вісім разів з кореневою акцентуацією на початковому складі слова зі збереженням значення, яке відповідає такому наголошуванню – «як-небудь, якимсь чином».

В українських акцентованих пам'ятках кінця XVI – початку XVIII цей прислівник зафіксовано з наголосом на першому складі кореня: *я́кось* (Зін. Прип., с. 59, 101, 171; Поезія XVI – XVII, с. 154). Лексикографічні праці XIX – початку XX ст. подають різну акцентуацію незалежно від значення: *я́кось-то, яко́сь, яко́сь, яко́сь*. Так само і в українській класичній поезії *я́кось* (П. Гулак-Артемівський, М. Кос-то-маров, Л. Глібов, І. Манжура, П. Грабовський), *яко́сь* і рідше *я́кось* (Т. Шевченко, С. Руданський, Леся Українка), *яко́сь* (Ю. Федькович, О. Маковей), *я́кось* і рідше *яко́сь* (М. Кропивницький, М. Старицький, А. Кримський), *яко́сь* і рідше *я́кось* (І. Франко): *Яко́сь меркнуть уночі!* (А. Кримський); *Яко́сь його син дізнає* (А. Кримський, наголос у тексті); *я́кось* – південно-східне і *яко́сь* – галицьке.

У сучасних діалектах виступає неоднакова акцентуація: у південно-східних говорах аналізований прислівник має наголос на першому складі кореня, а в південно-західних – на другому.

У сучасній українській літературній мові простежується розрізнення прислівників *я́кось* – *яко́сь* за допомогою наголошування. Одні словники (УЛВН, с. 722) чітко розмежують *я́кось* (невідомо як, як-небудь) – *яко́сь* (одного разу). Інші праці (СУМ XI, с. 641; Головащ., с. 190) засвідчують *я́кось* (невідомо як, як-небудь, якимсь чином) – *яко́сь і я́кось* (одного разу, колись).

У «Практичному словнику синонімів української мови» С. Караванського укладач подає варіантний наголос в обох значеннях: *яко́сь* (Караванський, с. 469). Поетична практика ХХ ст. та усне літературне мовлення послідовно не підтверджує згаданої диференціації за допомогою наголосу. Одні поети (В. Сосюра, Євген Маланюк, Олександр Олесь, Н. Забіла, Д. Павличко, Л. Костенко, В. Симоненко) незалежно від значення наголошують *яко́сь*. Інші (П. Тичина, М. Рильський, Б. Лепкий, Микола Вороний, М. Бажан, М. Зеров, М. Руденко, П. Усенко, Л. Первомайський, П. Воронько, Б. Олійник, І. Драч) розрізняють *яко́сь* (невідомо як, як-небудь) – *яко́сь* (одного разу, колись): *Ще й ходить яко́сь вихилясом* (М. Рильський); *Оповідав він яко́сь* (М. Рильський); *Яко́сь у тітоньки нудної...* (М. Рильський).

Отже, значеннєва диференціація за допомогою наголосу прислівників *яко́сь* і *яко́сь*, що виникла в пер-

шій чверті ХХ ст. як наслідок розщеплення значення твірного слова *яко́сь* не завжди функціонує в поетичному й усному літературному мовленні. Тому нормативним, із сучасного погляду, є наголошування *яко́сь* у будь-якому значенні і прийнятним у значенні «одного разу, колись» уважатися наголос *яко́сь* [2, с. 164–166], що відповідає наголошуванню аналізованого прислівника в тексті.

Таким чином, серед непохідних прислівників, використаних у «Лісовій пісні», п'ять прислівників (*до́сі, за́втра (вза́втра), трóхи, за́вжди, Яко́сь*) мають наголос на початковому складі, і п'ять прислівників (*тоді́, коли́, тепе́р (отепе́р і тепе́ра), сюди́, туди́*) характеризуються наголошеним кінцевим складом. Усі вони зберегли наголошення в сучасній українській мові.

Список використаних джерел

1. Біл.-Нос. – Білецький-Носенко П. Словник української мови / Підгот. до вид. В. В. Німчук. – Київ : Наук. думка, 1966. – 421 с.
2. Головащ. – Головащук С. І. Складні випадки наголошення [словник-довідник] / С. І. Головащук. – К. : Либідь, 1995. – 192 с.
3. Желех. – Желеховський Є. Малорусько-німецький словар / Є. Желеховський, С. Недільський. – Львів, 1886. – Т. 1. – 267 с.
4. Зін. Прип. – Зіновійв К. Вірші. Приповісті посполиті (XVII-XVIII ст.) [Електронний ресурс] / К. Зіновійв / Підг. тексту І. П. Чепіги. – Київ : Наук. думка, 1971. – 389 с. – Режим доступу до книги : <http://litopys.org.ua/klyment/kly.htm>. – Назва з титул. екрану.
5. Караван. – Караванський С. Практичний словник синонімів української мови / С. Караванський. – Київ : Кобза, 1995. – 470 с.
6. Погр. ОС – Орфоепічний словник / Укладач М. І. Погрібний. – К. : Радянська школа, 1984. – 630 с.
7. СУМ – Словник української мови : Академічний тлумачний словник [в 11-ти т.] [Електронний ресурс] / Зав. редакцією М. Л. Мандрика. – К. : Наукова думка, 1970–1980. – Режим доступу до словника : <http://sum.in.ua/>.
8. Грінч. – Словарь украинского языка [у 4-х т.] / Упоряд. Б. Грінченко ; надруков. з вид. 1907–1909 рр. фотомеханіч. способом. – К. : Видавництво АН УРСР, 1958. Т. I : А–Ж. – К., 1907. – 539 с. Т. II : З–Н. – К., 1908. – 578 с. Т. III : О–П. – К., 1909. – 511 с. Т. IV : Р–Я. – К., 1909. – 568 с.
9. ЛП – Українка Леся. Лісова пісня : [драма-феєрія] / Леся Українка // Зібрання творів у дванадцяти томах. – К., 1976. – Том 5 : Драматичні твори. – 342 с.
10. УЛВН – Українська літературна вимова і наголос : [словник-довідник] / Укладачі І. Р. Вихованець, С. Я. Єрмоленко, Н. М. Сологуб, Г. Х. Щербатюк ; відпов. ред. М. А. Жовтобрюх. – К. : Наукова думка, 1973. – 724 с.
11. Поезія XVI–XVII – Українська поезія (кінець XVI – початок XVII ст.) [Електронний ресурс] / Упорядники В. П. Колосова, В. І. Кречотень, М. М. Сулима. – Київ : Наук. думка, 1992. – 431 с. – Режим доступу до книги : <http://litopys.org.ua/ukrpoetry/anto.htm>. – Назва з титул. екрану.

Список використаної літератури

1. Винницький В. М. Українська акцентна система : становлення, розвиток / Василь Михайлович Винницький. – Львів : Більбос, 2002. – 578 с.
2. Винницький В. М. Функційне навантаження українського наголосу : [монографія] / Василь Михайлович Винницький. – Львів : ДП Видавничий дім «Укрпол», 2010. – 376 с.
3. Митрополит Іларіон. Український літературний наголос : [мовознавча монографія]. – Вінніпег, 1952. – 304 с.
4. Рильський М. Ясна зброя / М. Рильський. – Київ : Рад. письменник, 1971. – 285 с.
5. Українська мова : [енциклопедія] / Співголови В. М. Русанівський, О. О. Тараненко. – [2-ге вид., випр. і доп.]. – К. : Видавництво «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 2004. – 832 с.

Е. С. Шестопал,

Черноморський національний університет ім. Петра Могили, г. Николаев, Україна

АКЦЕНТУАЦІЯ НЕПРОИЗВОДНЫХ НАРЕЧИЙ В ДРАМЕ-ФЕЕРИИ ЛЕСИ УКРАИНКИ «ЛЕСНАЯ ПЕСНЯ»

В статье совершена попытка обобщить и описать акцентные особенности непроеизводных наречий, которые были использованы в драме-феерии «Лесная песня». Анализ непроеизводных слов отличается от анализа проиеизводных, так как является невозможным как определения акцентного типа в рамках словообразовательной пары, так и подвижности/неподвижности ударения. Поэтому основной является синтагматическая харак-

теристика ударения, т.е. определение ударного слога, а не морфемы, т.е. парадигматической характеристики ударения, которая актуальна при классификации словообразовательных пар. Согласно проведённым исследованиям производные наречия могут иметь как первый, так и второй ударный слог, что, как правило, связано с историей каждой лексемы. Кроме того, совпадение ударений в анализированном произведении и современном украинском литературном языке указывает на связь между акцентной нормой разных периодов развития украинского языка.

Ключевые слова: акцентуация; акцентная норма; литературное ударение; производные наречия; синтагматическая характеристика ударения.

O. S. Shestopal,

Petro Mohyla Black Sea National University, Mykolayiv, Ukraine

**ACCENTUATION OF NONDERIVATIVE ADVERBS
IN LESIA UKRAYINKA'S «LISOVA PISNIA» («FOREST SONG»)**

The article deals with the generalization and description of accent peculiarities of nonderivative adverbs from the poem «Forest song». The analysis of nonderivative words differs from that of derived. This happens because it appears impossible to identify either the accent type in the word-formative pair or the mobility of stress. That is why the main feature to be analyzed is the syntagmatic characteristic of stress, i.e. the stressed syllable. It is not usually taken into consideration during analyzing derived words where the main feature of stress is its paradigmatic characteristic i.e. the stressed morpheme. According to the fulfilled research, nonderivative adverbs could possess either the first or the second syllable stressed. This phenomenon is connected with the history of each lexeme. In addition, the coinciding of analyzed stress with the modern one confirms the connection between different stages of accent literary norm.

Key words: accentuation; accent norm; literary stress; nonderivative adverbs; syntagmatic stress characteristic.

© Шестопап О. С., 2017

Дата надходження статті до редколегії 10.05.17